

TANZİMAT SONRASİ TÜRK ŞİİRİNDE NAZİM ŞEKLİ OLARAK GAZEL

M. FÂTİH ANDI

XIX. asrın ikinci yarısı, Türk şiirinde köklü ve tesirli değişmelerin kendisini gösterdiği bir dönemdir. Bu değişikliklerin başında gelenlerden birisi ise, şiirimizde kullanılan nazım şekilleri üzerinde olmuştur. Nazım şekillerinin bu devrede ne gibi değişiklikler ve dalgalanmalar gösterdiğinin ayrıntılı bir şekilde araştırılması, edebiyat tarihimiz için önemli ve gerekli bir çalışmadır.

Bu yazımızda, devrin şiirinde *gazelin* bu açıdan uğradığı değişme ve divan şiirine nisbetle gösterdiği farklılıklar üzerinde duracağız.

Gazel eski edebiyatımızın merkezini teşkil etmiş olan divan şiirinde en fazla kullanılan bir nazım şeklidir.

Menşe itibarıyla Arab edebiyatına aid olan bu şekil, İslâm'dan sonraki devirde, kasîdenin başındaki *nesîb* yahut *teşbîb*lerden gelişmiş ve daha sonra İranlılar kendi edebî zevklerine çok uygun bularak, ona klasik yapısını vermişlerdir¹. XIII. asırdan itibaren de Türk şiirinde kullanılmaya başlanan gazel, edebiyatımızda, *divan şiiri* denildiğinde, ilk planda akla gelen bir şekil olarak kendisini gösterir.

Her divan edebiyatı şairi az veya çok gazel söylemiştir. Hattâ Zâtî, Nâilî, Nedîm gibi bazı şairler, bu şekli ustaca kullanışları ile, devirlerinde bilhassa gazel şairi olarak ün yapmışlardır². Divanların önem-

1 Gazel şeklinin Arap ve Fars edebiyatlarındaki tarihi gelişmesi için bk.: M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 140-141; M. Nihad Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 79-81. Türk ve Arap edebiyatlarında gazelin gösterdiği gelişmenin mukayeseli bir değerlendirmesi için bk.: Hüseyin Mücibü'l-Mısri, *Fîl-edebî'l-Arabî ve't-Türkî Dirâsetün fî'l-Edebî'l-İslâmiyyî'l-Mukârin*, Kahire 1961, s. 36-69.

2 Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*, Ankara 1985, s. 25-27.

li kısmını gazeller meydana getirir. Bu ilgiye rağmen, şekle bağlılığın mühim bir yer tuttuğu klasik şiirimizde bu nazım şekli, XIX. asra gelinceye kadar, şairin acemiliğinden kaynaklanan ârizî aksamalar istisnâ edilirse, pek büyük ve önemsenecek bir değişikliğe uğramadan kullanılır.

Gazel XIX. asır Türk şiirinde ve Tanzimat sonrası Türk edebiyatında da, iç yapı ve muhtevadaki çözülme ve dağılmalara rağmen, en çok kullanılan nazım şekli olma vasfını korumuştur. Servet-i Fünûn edebiyatına kadar her Tanzimat sonrası Türk şairi gazel şeklinde en az birkaç şiir yazmıştır. Daha sonraları Batılı veya serbest şekillere açılmış olan şairlerimiz dahi, gençlik ve yetişme devrelerinde bu şekli denemişlerdir. Devrin gazete ve mecmualarının edebiyat köşelerine, yeni yetişen genç şairler ve edebiyat heveskârlarının gönderdikleri şiirlerin ekserisini gazeller teşkil eder.

Gördüğü rağbete paralel olarak, bu devirde, üzerinde eskiye nisbetle en fazla farklılaşma, aşınma ve tasarruf görülen şekil de yine gazeldir.

Gazellerin beyit sayısı en az beş, en fazla onbeştir ve bu beyitlerin kafiye düzeni «aa xa xa xa ...» şeklindedir. Yani ilk beyit *maasarra* (matla)'dır ve daha sonraki beyitlerin birinci mısraları serbest, ikinci mısraları matla ile aynı kafiyeindedirler. Muallim Nâci *İstılâhât-ı Edebiyye*'de gazeli «ekalli dört veya beş, ekseri on veya onbeş beyit olur»³ şeklinde belirtmişse de, Manastırlı Rif'at⁴, H. Reşid⁵ ve Tâhirü'l-Mevlevî⁶ bir gazeldeki beyit sayısının en az beş olduğunu yazmışlardır.⁷ Esasen divân şiirinde dört beyitli gazel çok azdır ve bunların divanlara alınırken bazı beyitlerinin eksik olup olmadığı veyahut aslında yarım kalmış gazeller sayılıp sayılamayacağı belli değildir⁸.

Beyit sayısı onbeşten fazla gazeller de vardır ki, bunlar «*Gazel-i matarvel*» adını alır. Bunların da sayıları çok azdır ve daha çok divan

3 Muallim Nâci, *İstılâhât-ı Edebiyye*, İst. 1307, s. 166.

4 Manastırlı Mehmed Rif'at, *Mecâmiu'l-Edeb*, Aksâm-ı Şi'r-7, Kitap, İst. 1308, s. 136.

5 Aydın Vilâyeti Vâlisi Reşid, *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İst. 1328, s. 112.

6 Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lûgati*, İst. 1973, s. 47.

7 Aynı şekilde Ahmed Ateş (Gazel madd. *İslâm Ans.* İst. 1945, c. 4, s. 733) ve Fâhir İz (*Eski Türk Edebiyatında Nazım*, c. 1, 1. bölüm, İst. 1966, s. 129) de gazelin en az beş, en fazla onbeş beyit olduğunu belirtirler. Arap edebiyatında da gazelin en az beş beyit olduğu hk. da bk.: M. Mûcibü'l-Misrî, a.g.e., s. 39.

8 Halûk İpekten, a.g.e., s. 18.

şirinin kuruluş ve gelişme dönemi olan XIII-XIV. asır şairlerinde rastlanır⁹.

Tanzimat sonrası şairlerimizin yazdıkları gazeller de ekseriyet itibarıyla 5-15 beyit arasındadır. Fakat beş beyitten az ve onbeş beyitten fazla gazeller de yazılmıştır. Türk fikrî ve sosyal hayatında kendisini ilk gösterdiği yıllardan başlayarak, Sevet-i Fünûn edebî topluluğunun ortaya çıktığı 1896 yılı başlarına kadar neşrolunan bütün mecmualarda yayınlanmış şiirlerin nazım şekilleri üzerinde yürüttüğümüz bir çalışmada¹⁰ tesbit ettiğimiz 1621 gazelden 58 tanesi beş beyitten az, 14 tanesi ise onbeş beyitten fazladır¹¹.

Beyit sayısı beşten az olan gazellerin içinde üç beyitli olanlar bile vardır ve bunların hepsinde de üç beyitli gazelin normal olmadığını ve kendilerinin eskiden ayrılan bir deneme, bir fanteziden ibâret bulduklarını ihsâs ettiren «Gazel-pâre», «Sözde Gazel», «Gazel-i Nâkıs» gibi başlıklar yer almaktadır¹².

Dört beyitli gazeller ise 54 tane dir ve bunlarda çoğunlukla mahlas kullanılmadığı görülmektedir¹³.

Gerek üç veya dört beyitli gazellerin, gerekse onbeş beyitten fazla mutavvel gazellerin mahlassız olanlarında «nazm»la karışma ihtimali mevcut görülebilir. Bu şekilde mahlassız olanların hangisinin gazel, hangisinin gazelle aynı kafiye örgüsünü taşıyan «nazm» olduğunu kararlaştırmakta, şiirin başlığı, başlık olmadığı durumlarda muhtevâsı, mecmûa-

9 Cem Dilçin, *Divan Şiirinde Gazel*, Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II. (Divan Şiiri), nr. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 88.

10 M. Fâtih Andi, *Servet-i Fünûn'a Kadar Mecmualarda Nazım Şekilleri*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yeni Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, İst. 1987, 524 s. Prof. Dr. Ömer Fıruk Akûn'un idâresi altında yürüttüğüm bu çalışmada, bu devirde artık eski edebiyattaki divanın yerini gazete ve mecmuanın aldığı vâkıasından hareketle, 1870-1896 yılları arasında çıktığı tesbit edilen 185 mecmuanın İstanbul kütüphanelerindeki koleksiyonları taranmış ve elde edilen malzeme sistematik ve istatistik yönden bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

11 Bu gazellerin tam bir listesi için bk.: M. Fâtih Andi, a.g.e., s. 174-181, 190-191.

12 (Bir Asker), *Askerce Bir Gazel*, Mir'ât-ı Âlem, c. 1, nr. 20, 1300 R./1884, s. 321, Kânî Paşazâde Rif'at, *Gazel-i Nâkıs*, Bursa, y. 1, nr. 31, 26 Zilkâde 1308/20 Haziran 1307, s. 3.

Vefâ Bey, *Gazel-pâre*, Mâlmûât, y. 1, nr. 33, 10 Rebiül-âhîr 1312/29 Eylül 1310, s. 258.

Vedâd, *Sözde Gazel*, Mekteb, y. 3, nr. 20, 1 Cemâziyel-âhîr 1312/17 Teşrin-i sâni 1310, s. 295.

13 Bu 54 gazelin 13 tanesi mahlaslı, 41 tanesi mahlassızdır.

nın takdîm ifadesi veya bir gazele nazîre olması gibi durumları bir ölçü olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde bir karışıklık ihtimali de, mahlassız mutavvel gazellerle mahlası bulunmayan kasideler arasında söz konusudur. Bunlarda da yukarıda belirtilen durumlar ayırıcı birer ipucu kabul edilmelidir.

Bu mahlas kullanmama tavrı, bu devirde yazılan gazelerde husûsî bir tasarruf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi, klasik şiirimizde her şairin şiirde kullandığı bir adı vardır ki, buna *mahlâs* ve bu mahlası şiirde kullanmağa da «*tahallüs etme*» denilir. Gazelde mahlas, makta' beytinde (gazelin son beyti) veyahut bazan da makta'dan bir önceki beyitte bulunur. Divan şiirinde mahlassız gazeller çok azdır. Divan'ındaki 1319 gazelinden yalnızca birisinde «Ahmed» adını kullanmış olan Kadı Burhâneddin¹⁴ ile bütün gazelleri mahlassız olan Kemâl Paşazâde¹⁵ istisnâ edilirse, diğer bütün divan şairleri gazellerinde mahlaslarını kullanmışlardır. Divan şiiri gelenegi boyunca tamamlanmış (beş beyitten fazla) mahlassız gazeller, sayıca, yok denilecek kadar azdır.¹⁶ Beyit sayısı beşten az olan gazelerde mahlas bulunmaması, bunların «*nâ-tamâm*» sayılmalarından dolayı, mahlas kullanma kaidesini bozamaz.

Oysa Tanzimat sonrası Türk şiirine gelindiğinde, bu kaidenin artık tamamen aşındığını, mahlas kullanmanın gazelde gerekli bir husûsiyet olduğu anlayışının kalktığını ve şairlerin mahlas kullanma özelliğini klasik şiirimizdeki gibi önemsemediklerini görürüz. 10 no. lu dipnotta sözünü ettiğimiz çalışmamızda tesbit edilen 1621 gazel içerisinde mahlassız olanların sayısı 734'tür. Bu 734 mahlassız gazelden 538 tanesini eski şiirimize bağlı şairlerimiz, 196'sını ise Batı edebiyatına ve yenileşmeye açık şairlerimiz yazmışlardır¹⁷.

Eski edebiyatımızda daima mahlaslı olarak kullanılan ve gerekli unsur olarak mahlasın önde geldiği gazel şeklinin, Tanzimat sonrası şairleri tarafından yarıya yakın bir nisbette mahlassız yazılmasında, bu şiir-

14 Muharrem Ergin, *Kadı Burhâneddin Divanı*, İst. 1980, s. 162, 406 nr. 11 gazel.

15 Bu konuda bk.: M. Ali Yektâ Saraç, *Kemâl Paşazâde'nin Edebî Kişiliği ve Şiirlerinin İncelenmesi*, İ. Ü. Edb. Fak. Yüksek Lisans Tezi, İst. 1987, s. 156.

16 Cem Dilçin, a.g.e., s. 85.

17 Bu gazellerin tam bir listesi ve tasnifi için bk.: M. Fâtih Andı, a.g.e., s. 191-249.

Bu mahlas kullanmama durumunun, C. Şehâbeddin ve Mehmed Tevfik (Tevfik Fikret)'in gazellerinde kendisini ısrarla göstermesi dikkati çekicidir.

lerin pek çoğunun artık divanlarda değil, gazete ve mecmualarda, altlarında şairinin adının zaten yazılı olarak neşredilmesinin ve yavaş yavaş tesiri altında kalınmaya başlanan Batı şiirinin mahlassız oluşunun payı düşünülmelidir.

Bu devirde yazılan gazellerin bazılarının taşıdıkları müstakil ve orijinal başlıklar da, bu devre aid bir özellik, bir yenilik olarak, üzerinde durulması gereken bir durum arz eder. Eski edebiyatta şiirler, «Gazel», «Kit'a», «Rubâî» v.b. gibi aid oldukları şeklin adı taşırlar. Ayrıca müstakil birer isimleir yoktur. Divanlarda gazeller «*Gazeliyyât*» ortak başlığı altında sıralanırlar. Bazı divanlarda bu başlık altında verilen gazellerin birisinden diğerine geçerken, «Bu da bir başka gazeldir», «Bu da aynıdır», «Bu da aynı şairindir» mânâlarına gelen «*Bu dahî*», «*Ve lehû*», «*Eyzan*», «*Ve lehû eyzan*» gibi ara başlıklar diyebileceğimiz ifadelerle rastlamak mümkündür. Bazan «*Gazel*» adı, «*Gazel-i Bâkî*», «*Nazîre li-cenâb-ı Fuzûlî*», «*Gazel-i bi-nukat*» v.b. gibi şiirin mâhiyetini açıklayıcı terkipler şeklini de alabilir. Tanzimat sonrası edebiyatımız içinde yazılan gazellerin bir kısmında, yukarıda bahsedilen mâhiyetteki başlıkların yanısıra, şeklin ismiyle herhangi bir alâkası olmayan, doğrudan doğruya muhteva ile ilgili ve şiirde işlenen «*tem*»in ilhâm etmesi dolayısıyla orijinal diyebileceğimiz müstakil başlıklara rastlanır. 1896'ya kadar neşrolunan mecmualarda bu şekilde başlıkları olan 182 gazel tesbit ettik¹⁸.

Bu durum, devrin şiirinde gazelin, başlıklar açısından da bir tasarrufa tâbi kaldığının ifâdesi olmaktadır.

Bazan bir gazel beyit beyit veya mısra mısra iki ayrı şair tarafından ortaklaşa yazılabilir. Buna «*müşterek gazel*» denildiğini biliyoruz.

Tanzimat sonrasında 1896'ya kadar yayınlanan mecmualarda böyle 14 müşterek gazelin yer aldığını gördük¹⁹. Bunların içinde «*Müşterek*

18 Bir fikir vermesi bakımından birkaç örnek veriyoruz. Diğerleri için bk.: M. Fâtih Andı, a.g.e., s. 116-252.

Nigâr binti Osman, *Ye's-i Külli*, Parça Boğçası, y. 1, nr. 1, s. 1305/1889, s. 17.

Andelib, *Nâle-i Hicrân*, Maârif, y. 3, c. 6, nr. 138, 17 Zilhicce 1311/9 Haziran 1310, s. 91.

Nureddin Râmih, *Âh Seni*, Mekteb, y. 4, c. 4, nr. 14, 9 Receb 1313/14 K. evvel 1311, s. 212.

Muallim Nâci, *Ser-bâlin-i Cânânda*, Güneş, c. 1, nr. 4, 1301/1884, s. 146.

Hüseyin Sîret, *Gonce-i Nühüfte-medl*, Maârif, y. 4, c. 7, nr. 158, 13 Zilhicce 1312/25 Mayıs 1311, s. 23.

19 Bu gazeller için bk.: M. Fâtih Andı, a.g.e., s. 181-183.

Manzûme»²⁰ adını taşıyanı dört ayrı şahıs ve yine «*Müşterek Gazel*»²¹ adlı bir diğeri de üç kişi tarafından ortaklaşa kaleme alınmışlardır. Biz nazariyat kitaplarının müşterek gazelden bahseden satırlarında, böyle ikiden fazla şair tarafından yazılan gazellerin divan şiirinde de mevcut olduğuna dair bir ifâdeye rastlayamadık. Bu açıdan bu iki şiire, üzerinde durulması gereken örnekler olarak dikkat çekiyoruz.

Bu müşterek gazeller arasında değerlendirdiğimiz İsmâil Safâ-Mehmed Tevfik imzalı «*İki Kalbin Bir Hissi*» adlı şiir²² de farklı bir husûsiyet arz etmektedir. Bu şiir, klasik edebiyatta olduğu gibi her iki şair tarafından beyit beyit söylenmemiş ve hangi beyit veya mısraı hangi şairin söylediği de belirtilmemiş, yalnızca şiirin altına iki şairin adının yazılmasıyla iktifâ edilmiştir.

Bazan bir gazelde, matla'dan sonra bir veya birkaç beyit daha musarra' olabilir. Bu musarra beyitlerin, matla'dan hemen sonra veyahut bir iki beyit sonra gelmesi mümkündür. Divan şiirinde «çok matla'lı» mânâsına «*zû'l-metâli*» veya «*zâtü'l-metâli*» diye adlandırılan böyle birden çok musarra beyitli gazellere, Tanzimat sonrası mecmualarında da tesadüf etmekteyiz. Sayıları 26 olan bu tür gazeller, şeklin bu farklı kullanımının hâlâ rağbette olduğunu gösterir. Bu şekilde şair matla' seçimini, bir bakıma, okuyucuya bırakmaktadır.

Eski edebiyatımızda tarihler «*kit'a*» ve «*nazm*» nazım şekilleri ile düşürülürdü. Fakat Tanzimat sonrasında, yapı itibarıyla gazel olan ve içerisinde herhangi bir vak'aya tarih düşürülen manzûmeler de karşımıza çıkmaktadır. Kafiye sistemleri aynı olmasına rağmen, son beyitlerinde mahlas da bulunduğu için «*nazm*», matla'ları musarra' olduğu için de «*kit'a*» sayamayacağımız bu şiirleri «*gazel*» kabul etmek yerinde olacaktır. Çünkü *nazm*la *gazeli* birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birisi, *nazm*da mahlasın bulunmaması; *kit'a* ile *gazel* arasındaki şekil farklarının en başta geleni ise, *kit'a*nın ilk beytinin musarra olmayışdır. Oysa bu şiirlerde mahlas mevcuttur ve ilk beyitleri musarra'dır. Bu durumda söz konusu manzûmeleri, şekillere has konu ve muhtevâlar arasındaki tahsîs ve tahdîd gizgisinin bu devrede artık kalktığını da göz önünde bulundurarak, «*tarih gazelleri*» adı altında değerlendirmek en sağlıklı yol olacaktır.

20 Mehmed Şehâb-Mehmed Râmî-Erganili Mes'ud-Pazarcıklı Sâlih Sâlim, *Müşterek Manzûme*, Risâle-i Hâfî, y. 1, nr. 12, 25 C. âhir 1305/26 Şubat 1303, s. 47.

21 Tevfik Lâmih-Müstecâbizâde İsmet-Mehmed Celâl, *Müşterek Gazel*, Maârif, y. 3, c. 6, nr. 141, 22 Muharrem 1312/14 Temmuz 1310, s. 115-116.

22 İsmâil Safâ-Mehmed Tevfik, *İki Kalbin Bir Hissi*, Maârif, y. 4, c. 7, nr. 201, 28 Rebiül-âhir 1313/5 Teşrin-i evvel 1311, s. 426.

tır. Taradığımız mecmualarda böyle oniki tarih gazeli karşımıza çıktı ki, bunların bir kısmı bir binânın inşâsına düşürülen tarihler, bir kısmı da «*târîh-i vefât*» yahut «*kitâbe-i seng-i mezâr*»lardır.

Divan şiirinde, aruzun mısraın ortadan iki eşit parçaya ayrılmasına imkân tanıyan dört tef'ileli kalıplarıyla yazılan ve mısra ortalarında bir iç kafiye'nin mevcut olduğu «*musammât gazeller*» bu devrede artık rağbetten düşmüş görünmektedir. 25 yıllık bir süre (1870-1896) içerisinde mecmualarda yayınlanan 1621 gazelden yalnızca üç tanesinin *musammât* olması bunu gösterir²³.

Yine bu devrin mecmualarında şairler matla'sız gazeller de neşretmişlerdir. Bu matla'sız gazeller, bu şekilleriyle birer «*kat'a-ya kebîre*»ye benzerler. Böyle «*gazel*» adını taşıyıp da matla'ı bulunmayan yahut matla'sız olduğu şiirin başlığında (Matla'sız Gazel) veya mecmuanın şiiri takdiminde belirtilen gazellerin yekûnu 11'dir. Burada şunu da ifâde etmelidir ki, bizzat şairi tarafından eksik bırakılan gazeller yanında, yayınlayan dergi tarafından içerisinden beyit veya mısralar çıkarılan gazeller de mevcuttur. Bunlar çoğu zaman «*Vasatından iki beyit tayyedilmiştir*» gibi ifâdelerle yahut çıkarılan beytin yeri boş bırakılmak sûretiyle belirtilmektedir. Ama buna rağmen bu durumun belirtilmediği eksik gazellerin varlığı da ihtimal dahilindedir. Bu şekilde şairi tarafından dergiye, «*Bir Gazelimden*» v.b. başlıklarla yalnızca birkaç beyti gönderilen veyahut mecmuanın, bütününden birkaç beytin çıkarıldığını ifâde ettiği, beyit sayısı gazel için gerekenden daha az sekiz eksik gazele tesadüf ettik. Bu sayıya okuyucu mektuplarıyla gönderilen şiir kıvrıntıları veya eski devirlerin şairlerinden yapılan kısa zikirler dahil değildir.

Gazel şeklinin uğradığı bu değişiklikler arasında önem arz eden bir husus da, bazan şiirin baş tarafına veya sonuna fazladan eklenen mısra veyahut beyitlerin varlığıdır. Bu şekil dışı eklemeler, bu devrede yazılan *kat'a-ya kebîre*, *nazm* ve *şarkılarda* da karşımıza çıkmaktadır²⁴. Fakat bu tasarruf bilhassa gazelde görülür. Bu eklemeli şekillerin birisi, şiirin baş tarafına, mısraları kendi arasında kafiyeli ve şiirin bütünüyle aynı vezinde bir takdim beyti gelmiş olanıdır. Bu durumda manzumenin kafiye

23 Sâmî Paşa, *Fuad Paşa'nın Vefâtına Târîh*, Mecmûa-i Âsâr, y. 2, c. 1, nr. 7, 1300 H., s. 214-215.

Muallim Nâci, *Gazel*, İmdâdü'l-Midâd, 1303/1885, s. 229-230.

Vak'anüvis Lûtfî Efendi, *Gönül*, Mâlûmât, nr. 12, 22 Rebiül-evvel 1313/31 Ağustos 1311, s. 227.

24 M. Fâtih Andı, a.g.e., s. 85, 106, 338.

örgüsü «bb: aa xa xa ...» şeklini almaktadır. Bu kafiye örgüsünü taşıyan tek gazel, tesbitimize göre, Hasan Rüşdü'nün *Semere-i İttifâk*²⁵ şiiridir.

Böyle takdim beyti mâhiyetindeki musarra' bir beyit taşıyan bu gazel örneğinin yanısıra, aynı tarzda, başında, gazeli okuyucuya sunar bir ifâdeye sahip ve ikinci mısraları gazelle aynı kafiye paylaşılan iki beyitlik bir *kıt*'anın ekli olduğu bir gazeli de²⁶ burada kaydetmek gerekmektedir.

Mısra veyahut beyit eklemeleri bazan da gazelin makta'ından sonra yapılmaktadır. Bunlar arasında Mehmed Fikret'in *Nedir Bilmem*²⁷ ve *Hücre-i Şâir*²⁸ başlıklı iki gazeli, sonlarına matla' ile «hem-kafiye» ve «hem-vezn» birer mısra almaları yönünden ortak bir özellik arz etmektedir. Bu mısralar, şiirlerde mânâcâ kaynaşmışlardır. Yukarıda bahsedilen örneklerde olduğu gibi, esas şiirden ayrı bir durum göstermezler.

Makta'dan sonra mısraları kafiye bakımından gazelle ilgisiz ve kendi aralarında kafiyeli, fakat gazelle aynı vezni paylaşan birer beyit ekli gazel örnekleri²⁹ de klasik gazel yapısından ayrı bir tasarrufu yansıtır.

Mehmed Rif'at'in *Hazine-i Evrâk*'ta yayınlanan *Na't-ı Nebî* şiiri³⁰, «aa xa xa ... bb bb bb bb» şeklindeki kafiye örgüsüyle, sonuna dört beyit ekli bir gazel gibi görünmektedir. Ama mahlasın şiirde son beyitte yer alması, bu beyitlerin mânâ yönünden yukarıdaki beyitlerle kaynaşmış olması, bunların ekleme veya iğreti beyitler olarak değerlendirilmesini zorlaştırır. Bu durumda bu örneği, gazel şekliyle başlayıp, 13. beyitten sonra kafiyesi değişerek musarra' beyitler şeklinde devam eden, herhangi bir klasik şekle dahil edemeyeceğimiz bir şiir olarak ele almak belki daha doğru olacaktır.

25 Hasan Rüşdü, *Semere-i İttifâk*, Mekteb, y. 3, nr. 9, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310, s. 389-390.

26 .... Şâire Hanım, (...), Nilüfer, y. 1, nr. 24, 15 Safer 1305, s. 2.

27 Mehmed Fikret, *Nedir Bilmem*, Mâlûmât, y. 1, nr. 24, 7 Safer 1312/28 Temmuz 1310, s. 185.

28 Mehmed Fikret, *Hücre-i Şair*, Maârif, y. 4, c. 7, nr. 181, 14 Zilkâde 1312/27 Nisan 1311, s. 193.

29 ..., *Gazel*, Çaylak, y. 1, nr. 29,7 Receb 1293/17 Temmuz 1292, s. 4.

Mehmed Rif'at, *Lâne*, Maârif, y. 4, c. 7, nr. 185, 13 Zilkâde 1312/25 Mayıs 1311, s. 22.

Lütfi Efendi, *Gönül*, Mâlûmât, nr. 12, 22 Rebiül-evvel 1313/31 Ağustos 1311, s. 227.

30 Mehmed Rif'at, *Na't-ı Nebî*, Hazine-i Evrâk, nr. 38, 1297 R., s. 602-603.

Bunlardan başka, makta'ları da matla'ları gibi musarra' olan dört şiir de bu ortak özellikleri dolayısıyla bir grup oluştururlar³¹. Önce de bahsedildiği üzere, *zül-metâli'* gazellerde de matla'dan sonra bir veya birkaç musarra' beyit vardır, ama bunlar matla'dan hemen sonra ve bir bakıma ikinci bir matla' olarak gelir. Halbuki burada musarra' olan beyit makta' beytidir ve bu özelliğiyle ikinci bir matla' sayılamaz. Kafiyeleşmeleri «aa xa xa ... aa» şeklinde olan bu gazeller, klasik gazel geleneğimiz içerisinde göremeyeceğimiz farklı şekilleri aksettirmektedirler.

Nazım şekilleri itibarıyla gazelden çok uzak oldukları halde, «Gazel» başlığı altında verilen manzûmeler de vardır³². Bunlar, Mehmed Rif'at, Nâbizâde Nâzım, Süleyman Âsaf ve Fâik Efendi'lere aid dört manzûmedir. Eski edebiyatımıza az veya çok âşinâ, devrin edebiyatında mâruf sayılabilecek bu şahsiyetler tarafından söylenen bu şiirlerdeki başlıkları bizzat şairlerinin yanlış olarak verdiklerini düşünmek bizce uzak bir ihtimaldir. Muhtemeldir ki, bu şiirler yayımlandıkları mecmular tarafından böyle adlandırılmışlardır ve bunda şiirlerin şekinden çok, klasik edebiyatımızda en fazla gazellerle işlenen aşk temini ihtivâ etmeleri rol oynamıştır. Bu manzûmelerden Mehmed Rif'at'a aid olanı «abab cbc bdb» şeklinde çapraz kafiyeleşen dörtlüklerden teşekkül etmiştir. Nâbizâde'ninki bir mesnevi, Süleyman Âsaf'inki muhammes, Fâik Efendi'ninki ise bir koşmadır.

Mecmuada yayınlanırken aldıkları mîmârî şekil dolayısıyla, «aaxa xaxa xaxa ...» kafiyeleşiminde dörtlüklerle yazılmış gibi görünen iki şiirin³³ de, dörtlüklerdeki mısralar ikişer ikişer ayrılarak birer beyit

31 (Çaylak mahlaslı), *Gazel-i Bi-bedel*, Çaylak, y. 2, nr. 129, 11 Rebiül-evvel 1294/14 Mart 1293, s. 4.

(Bir Çiftçi), *Köy Âlemi*, Hazine-i Fünûn, y. 1, nr. 30, 25 Receb 1311/21 K. sâni 1309, s. 240.

Halil Rüşdü, *Dildâre*, Mâlûmât, nr. 2, 10 Zilhicce 1312/22 Mayıs 1311, s. 29.

Hüseyin Sîret, *Gonce-i Nühüfte-medl*, Maârif, y. 4, c. 7, nr. 185, 13 Zilhicce 1312/25 Mayıs 1311, s. 23.

32 Mehmed Rif'at, *Gazel*, Maârif, y. 3, c. 6, nr. 149, 29 Safer 1312/19 Ağustos 1310, s. 156.

Nâbizâde Nâzım, *Gazel*, Berk, c. 1, nr. 10, 1303, s. 317-318.

Süleyman Âsaf, *Gazel*, Tulû, y. 1, nr. 9, 31 Teşrin-i sâni 1300, s. 201.

Fâik Efendi, *Gazel*, Mecmua-i Âsâr, y. 1, nr. 4, 1300 H., s. 123-124.

33 Sırrı Paşa, (...), Hazine-i Evrâk, nr. 32, 1297 R., s. 504-505.

Ahmed Râsim, *Bütemem*, Mekteb, y. 4, c. 3, nr. 30, 14 Zilkâde 1312/27 Nisan 1311, s. 145-146.

gibi düşünüldüklerinde, birer gazel şeklini aldıklarına dikkat etmek yerinde olur.

Bu açıdan, yedişer beyitli beş bendden teşekkül eden ve şairinin ismi belirsiz *Sevdâ-yı Meşîb Hüsn-i Tâze*³⁴ adlı şiirle, Muallim Cüdf'nin onbirer beyitli üç bendden meydana gelen *Tahayyür*³⁵ şiiri de üzerinde durulması gereken iki şiirdir. Bunlarda her bend ayrı birer gazelmış gibi kafiyelenmiştir. Bendlerinin aralarına birer *vâsıta* beyti eklendiğinde bir *tercî-i bend* veyahut *terkîb-i bend*e dönüşebilecek olan bu manzûmeler, bu yapılarıyla hiçbir klasik şekle benzemezler. Bu örnekleri gazelden çok bendli serbest şekillere doğru atılmış bir adım olarak telakkî etmemiz mümkündür.

Buraya kadar ele alınan örneklerin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak söyleyebiliriz ki, gazel XIX. asrın ikinci yarımı sonrasında şekil bakımından bir değişimin ve deformasyonun içerisine girmiştir. Şairler birtakım tasarruflarla bu şeklin yüzyıllardan beri süregelen çerçevesini kırmağa, kalın çizgilerini yumuşatmağa yönelik denemeler yapmışlardır. Hem gazelin dış yapısı üzerinde oynamışlar, hem de ona şekil dışı eklemelerde bulunmuşlardır. Mahlassız veya beyit sayısı beşten az gazeller sıklıkla rastlanılan örnekler olmuştur. Bir kısım gazeller müstakil başlıklar altında yazılmıştır. Şeklin gerektirdiği kafiye sisteminde bazı aksamalar kendisini göstermiş, bazan da sistemin dışına çıkılarak farklı kafiyelenişler uygulanmıştır.

Biz bu yazımızda yalnızca gazel şekli üzerinde durduk. Devrin şiirinde gazelin yanısıra diğer klasik şekiller de benzer tasarruflara, farklılaşmalara uğramıştır. Bunda, değişmeye başlayan dil ve muhtevânın, edebî sanatları anlayış farklılığının, devrin zevk ve edebî anlayışına göre bir elemeye uğrayan mazmunların ve şairin farklı bir kültür ve medeniyet karşısında uyanmaya başlayan tecessüsüyle değişik ilhâm kaynaklarına yönelişinin büyük payı olmuştur. Devrin şiiri bu yönleriyle ele alınıp işlendiğinde Türk şiir tarihinin önemli bir cephesine ışık tutulmuş olacaktır.

34 (...), *Sevdâ-yı Meşîb Hüsn-i Tâze*, Muhit, y. 1, nr. 7, 1305, s. 103-104.

35 Muallim Cüdf, *Tahayyür*, Teâvün-i Aklâm, y. 1, nr. 11, 5 Zilkâde 1304/13 Temmuz 1303, s. 81-82.